

Patočka – Péče o duši I. [1996]

Veřejná prezentace 1. svazku Sebraných spisů Jana Patočky se konala 13. prosince 1996 v knihkupectví Marathon na Evangelické teologické fakultě v Praze. Otiskujeme zde uvítací projevy Ivana Chvatíka, Jana Sokola a Ladislava Hejdánka.

(...)

LADISLAV HEJDÁNEK

Jak vidíme, zásluh i důvodů k oslavě je mnoho, ale tato slavnostní chvíle by nás neměla svádět k adoraci a uhlazování minulosti. Měl jsem chvílemi dojem, že tu Patočkovi ve vši vážnosti stavíme jakoby pomník. Ale tohle je přece chvíle především radostná! Měli bychom si Patočku co možná živě zpřítomnit. A tak se mi teď zdá, že je to na mně, abych se přinejmenším pokusil o to, aby tu mezi námi aspoň trochu byl Patočka živý. Jen obraz živého filosofa může být pravdivý. Živý filosof – to je především smějící se filosof. Patočka se smál často a rád – a také mnoha různými způsoby. Pamatuji se, jak po únoru 1948 komentoval první počiny nového rektora Karlovy university, když musel být Bělehrádek nahrazen Mukařovským. Patočka tehdy zakončil: Když tohle dělají orlové, tak co potom máme dělat my strážníci? A zachechtal se a zamnul rukama.

Tak tedy nejprve bych chtěl – oproti tomu, co nám tu řekl Jan Sokol – zdůraznit, že Patočka byl člověk vášnivý a vznětlivý. To tam vůbec nezaznělo. Uvedu příklad: na semináři Akademické YMCA o evropském liberalismu, který se Patočka ochotně uvolil vést v budově Ymky Na Poříčí, když byl komunistickými kádrováky vyhozen z fakulty, jednou v diskusi se student-historik proti Patočkovi dovolal Rádla – Rádl se totiž v Akademické Ymce ještě i po válce, a samozřejmě i po únorovém komunistickém převratu, těšil velké vážnosti. Ten citovaný Rádl tenkrát Patočku strašně rozčilil, samozřejmě nejvíc způsob, jak se student Rádla (po Patočkově soudu nepatřičně) dovolal. Patočkovi ovšem i mnohdy jindy šel Rádl – a také Masaryk a celá první republika – dost na nervy. (Já jsem mu to měl dlouho za zlé, ale dnes už ho chápu mnohem víc.) A tak Patočka najednou vyletěl ze židle a vyběhl na tu dlouhou chodbu v šestém patře a pěknou chvíli tam prudce chodil sem tam. Teprve když se trochu ochladil, vrátil se k nám, abychom mohli pokračovat. A tak tvrdím, že Patočka byl člověk vášnivý, a nepovažuji to za jeho nedostatek. Jiná věc je jeho vznětlivost. Jan Sokol nám ho tu vylíčil jako člověka uměřeného, který vždycky moudře věděl, co dělat. Obávám se, že ho to nevystihuje, protože někdy dělal věci – až jsme se hrozili. Ze studentských dob si dobře pamatuji, jak dovedl být vzteklý a někdy – jak se mi tehdy zdálo – až neuvěřitelně tvrdý a téměř přehnaně drsný vůči studentům, a na druhé straně zas jakoby taktní a zvláštním, až urážlivým způsobem shovívavý vůči studentkám. Vzpomínám na to proto, abychom z něho nedělali muzeální figuru, takovou mumifikovanou, zesošněnou postavu. Tohle také náleželo k jeho lidské tváři, přinejmenším v prvních letech po válce (Patočka se v pozdějších letech ovšem dost změnil). Tu jeho skutečnou tvář musíme přece také zachovat v paměti, i když hlavní je a bude vždycky jeho filosofie.

Ale také jako filosofa musíme Patočku vidět v pravém světle a nestylizovat ho do jakési pozitivní sběrné postavy – byť zajisté s nejlepšími úmysly a podle toho, co sami považujeme za chvályhodné a správné. Když Patočka před dvaceti lety po policejních výsleších zemřel, napsal jsem o něm v jednom z tehdy samizdatových Dopisů příteli vzpomínku a snad i jakési vyznání,

co znamenal v mém životě a v mém myšlení. A napsal jsem, že „Patočka byl celou svou duchovní a myšlenkovou konstitucí interpret, nikoliv systematik“. Tehdy se nesouhlasně ozval Radim Palouš, který to neslyšel rád, protože měl za to, že to snižuje Patočkův význam. Ale to nejenže nebyl můj záměr, ale já jsem to tehdy myslil dokonce zcela naopak jako výraz velkého, až závistného obdivu (a musím přiznat, že ještě více závistného obdivu jsem choval k obrovské kapacitě jeho paměti a rozsáhlosti jeho vědění). Patočka pro mne byl vskutku fantastickým, neuvěřitelně fascinujícím interpretem – tak jsem ho zažil ve svých prvních studentských letech na fakultě, když třeba vykládal po dva semestry Sókrata a někdy se přitom dostával až do jakéhosi filosofického transu. (Ne nadarmo se tehdy říkalo „aller au Patočka“ – v posluchárně vždycky bylo i několik starších dam.) Mně se tehdy zdálo, že jeho ústy k nám promlouvá sám Sókratés – a Patočka tomu nejednou napomohl jakoby přímou Sókratovou promluvou v první osobě. On se dovedl tak vcítit, tak vmyslit do autora, že sám jako by ustupoval do pozadí. Také později, když vykládal o Platónovi – a my jsme to mohli sledovat, protože se vždycky držel čtení určitého dialogu –, užil nejednou formulaci, které v textu sice nebyly (já jsem je tam potom ani později nenašel), ale které určitě Platón svým posluchačům někdy řekl, jak se mi alespoň zdálo. Mám za to, že Patočku můžeme hodnotit jako největšího a nejhlubšího českého filosofického interpreta všech dob. Můžeme jen hořce litovat, že mu nebylo dopřáno postupně odpřednášet a pak sepsat a vydat v předem rozvržené důkladnosti celé dějiny filosofie.

Zbývá ještě zdůvodnit, proč jsem tehdy výslovně napsal, že byl Patočka interpret, „nikoliv systematik“. Zase uvedu příklad. Jiří Němec jednou přišel se zprávou od nejstarší Patočkovy dcery, že její otec velmi pozitivně komentoval čerstvě vyšlou a k Patočkovi došlou Teilhardovu knihu *Le phénomène humain*. Několik let předtím se Jiřímu podařilo mne přimět, abych se Teilhardem zabýval – nalákal mě na to, že tam najdu mnohé z toho, o čem jsem psal ve své disertaci. A tak jsme se rozhodli, že na jedné schůzce zavedeme řeč právě na Teilharda. To jsme učinili, ale Patočka nám připravil těžké zklamání. Prohlásil, že to není nic nového, že to je jen znovu oživený a reinterpretovaný Bergson (já jsem se tehdy pokusil objasnit rozdíl, ale dostal jsem od pana profesora „pětku z Bergsona“, jak to potom komentovala má žena). Ale tím to neskončilo. Za necelý měsíc se schůzka opakovala, a tu náhle Patočka zavedl na Teilharda řeč sám. A vyložil ho v důkladné přednášce docela jinak, jako nietzscheána – a velmi pozitivně. Jiřímu Němcovi nedalo spát, co se to stalo. A pak od Aničky Paloušové zjistil, že Patočka měl v té době v ruce nejnovější číslo *Philosophische Rundschau* s Löwithovou recenzí Teilhardovy knížky.

Nyní prosím o pozornost: tím, že jsem Patočku charakterizoval jako filosofa-interpretu, jsem ovšem vůbec neříkal, že mu systematické myšlení bylo cizí. Právě naopak: byl schopen knížku jednou přečíst, určitým způsobem ji – právě co do celkové povahy autorova myšlení – pochopit, a pak po přečtení poměrně krátké recenze známého nietzschovce si ji bez nového čtení vyložit jinak (a to, jak Patočka ve svém dlouhém výkladu prokázal, s velmi detailní znalostí Teilhardova textu). Filosof-systematik není ničeho takového schopen, protože se stále drží svých vlastních pozic a vykládá u druhého myslitele se skutečným porozuměním jen to, co zapadá do struktury jeho vlastního rozvrhu (alespoň tak se mi to z osobní zkušenosti jeví). Právě proto a jen proto Patočka, který nikdy nebyl hegelovcem, dokázal skvěle přeložit *Fenomenologii ducha*.

Uvedený případ s Teilhardem ukazuje po mém soudu také něco důležitého o Patočkově orientaci na fenomenologii. Bylo to rozhodnutí z jeho studijních dob a on mu zůstal po celý život věren. V posledním roce svého života ještě převzal závazek, že napíše do nějakého sborníku o situaci fenomenologie u nás. Byla tehdy na jeho přání svolána schůzka, kde se o tom mělo hovořit (já jsem se kolegovi-pořadateli vzpíral, že nejsem žádný fenomenolog, načež mi bylo řečeno cosi, co mne přesvědčilo: kdo vlastně dnes opravdu není fenomenolog? a kdo vůbec ví, co to je fenomenologie?). A Patočka tam z poněkud překvapivé distance vůči sobě říkal: Tak jsem se kdysi rozhodl pro fenomenologii, a snad to nebyla chybná volba. – Opravdu myslím, že je třeba jeho předválečné rozhodnutí chápat jako strategické; Patočka, mám za to, nebyl fenomenologem svou „substancí“. V naléhavých a krizových situacích byl připraven sáhnout po jiných oporách. Jako by v takových chvílích nevěděl, co fenomenologicky říci do aktuální situace (ostatně k něčemu podobnému docházelo, když měl něco podstatnějšího říci například o křesťanství, o svém vztahu k němu; to nám předvedl ještě nedlouho před svým chartistickým vystoupením). Husserl mu najednou v takových situacích přestával být vodítkem, protože se o něho a o jeho způsob filosofování nemohl dost opřít. V době, kdy Jaspersova rekonstrukce duchovního terénu doby (1931)¹ byla už několik let čtena, Husserl s neobyčejnou důkladností začíná ukazovat na krizi moderní vědy, ale celková duchovní, kulturní a politická situace zůstává stranou jeho primárního filosofického zájmu. Krize evropských věd – ano, ale co to znamenalo po nástupu Hitlera a nacismu, co to u nás znamenalo kolem Mnichova? Patočka v tu chvíli nevěděl, co s tou husserlovskou fenomenologií podniknout. A tu se obrátil k domácím tradicím a jejich kořenům. Ovšem, Masaryk mu šel na nervy (a také mu – alespoň podle mne – správně nerozuměl), ještě více mu šel na nervy Rádl, ale navzdory tomu Patočka nejméně čtyřikrát v životě neváhal v takových situacích navázat na tyto české filosofické tradice (víme, s jak intenzivním zaujetím se i v klidnější – pro něho klidnější – mezidobě pustil do Komenského). Věděl, že jako filosof má něco říci, že musí něco říci, že se nemůže odmlčet. A tu se dokázal vyslovit jadrně, někdy třeba i bezohledně. Podívejte se na jeho Českou vzdělanost v Evropě a na to, co v době největšího otřesu našeho státu říká o politické situaci první republiky; nebo jak v době, kdy Rádl je už několik let izolován na lůžku, Patočka píše, že Rádl nemá tak neotřesitelné zdraví jako Masaryk. A Patočkova kritičnost? Ještě v roce 1976 měl před dvojím posluchačstvem výklad o meziválečné filosofii. V jednom případě jsem jej sám zval do vršovického sboru. A Patočka celou dobu mluvil jen o Masarykovi a o Rádlvi. Po diskusi jsem se ho zeptal, proč se vůbec nezmínil o svých vrstevnících. „Filosoficky není o čem hovořit,“ řekl suše.

Za zmínku nepochybně stojí, že Patočka měl jakýsi macešský (či otčímský?) vztah ke svým papírům. Všichni si museli povšimnout, jak v jeho poválečné studii, nadepsané, jako by měla být o Rádlvi, ačkoliv tam o něm skoro nic není, chybí řada prvních stránek. Co však dosud nevešlo v širší známost, jsou osudy *Negativního platonismu*, který je bez upozornění čtenáři předřazen oné studii „o Rádlvi“, ačkoliv je časově o několik let pozdější. Patočka se tehdy vlastně poprvé pustil do velkého systematického rozvrhu a napsal hned několik studií. Nedopatřením se mu stalo, že tentýž text poskytl pořadatelům dvou různých „samizdatových“ sborníků, z nichž jeden byl věnován Boženě Komárkové a druhý Františku Fajfrovi. Dlouho to nikdo netušil, ale po letech jsme text (který jsem přinesl do redakce) chtěli vydat v *Tváři*.

¹ Karl Jaspers, *Die geistige Situation der Zeit*, 1931.

Patočka to striktně odmítl se slovy: to už je staré, to nedržím, to už bych dnes nenapsal. To, že tentýž text věnoval Patočka také Fajfroví, nějak tenkrát vyhrabal a odhalil zase Jirka Němec. Patočka nám tehdy dal do *Tváře* něco jiného. A jindy jsme zase mohli otisknout jeho starší přednášku o *Kulhavém poutníkovi* Josefa Čapka jen proto, že jsem si od Patočky jeho droboučkový rukopis hned po přednášce vypůjčil a s kopiemi přepsal na stroji. Patočka měl tehdy rukopis za ztracený a po korekturách autorizoval můj přepis.

Myslím, že se snad všichni shodneme, že Patočka je muž, kolem kterého žádný český filosof nemůže jít nevšímavě, žádný ho nemůže obejít. To ovšem neznamená ho stále jmenovat (v lepším případě citovat), slovy se k němu hlásit, nebo se jím dokonce zaklínat. Všimněte si, že kromě několika závažných studií Rezkových a spíše zjednodušujícího výkladu Kohákova (původně napsaného už v Americe a záslužně doprovázeného vybranými překlady) nemáme o Patočkovi zatím žádné základnější dílo, žádnou monografii. Pouhých dvacet let po jeho smrti už pomalu upadá v zapomenutí jeho skutečný temperament. Místo fenoménu „Patočka“ před námi vystupuje uhlazující a uhlazená konstrukce. Já sám jsem se nestal fenomenologem, nemohl jsem fenomenologickou filosofii akceptovat, i když jsem si ji po mnohé stránce osvojil jako metodu, tj. jako jednu z filosofických metod. V této chvíli mi však nezbyvá než vyslovit přání, aby fenomén Patočka byl studován, popisován a interpretován s mnohem větším elánem a zejména věrností, než jaké jsou zatím vidět. Svými několika poznámkami jsem dnes chtěl podtrhnout především to, že k tomuto fenoménu nutně náleží také Patočkova lidská tvář a k ní zase humor. Patočka měl velký smysl pro humornou stránku věcí a vůbec světa. To by byly zase další vzpomínky, ale ty si necháme na jindy.

[Připsáno až po nezbytných úpravách původně předneseného projevu, jehož strohý přepis ze záznamu by nechal padnout pod stůl nepředmětné konotace a skrytou harmonii řečeného (a naopak by nadměrně zdůraznil jeho kakofonické momenty). A těm, komu i přednesené připadalo jako příliš kakofonní, necht' následující slova zčásti znějí jako apologie.]

Je tomu už velice, velice dávno, co se prý na oslavě jednoho vítězství uvolil Sókratés, že také – vedle jiných – pronese svůj přípitek na boha Eróta. V průběhu oslavných řečí se ze svého původního místa pod nějakou záminkou přesunul, takže na něho došla řada až docela nakonec. To, co řekl, bylo poněkud šokující: prohlásil, že ten „bůh“ vlastně není žádný bůh, ale jen mocný daimón. Dovolal se přitom (podle Platónova podání) dokonce theologické autority svého mládí, ale pak se k tomuto mocnému daimónovi zvláštním způsobem přihlásil: citoval svou theologickou učitelku, která jej (nejspíš bezděky a dost zmateně) jako mladíka uváděla vlastně do filosofie a která mu řekla, že Erós je pravzor všech filosofů, „první filosof“. (Nechme tu docela stranou, že si Platón dal záležet na jisté problematizaci a přímo diskreditaci oné theologky, která jedním dechem mluvila o Erótovi jako o filosofovi i jako o sofistovi.) Považuji tento pozoruhodný, Platónem mistrně dramatizovaný příběh za zvláštním způsobem paradigmatický: filosof se může přihlásit k „božskému“ učiteli a vzoru teprve poté, když odmítne jeho svatozář a zdůrazní jeho lidskost – aniž by ho tím nutně plebejsky strhoval na rovinu „pouze lidského“ či „příliš lidského“. – A když potom velmi pozdě a po všech přípitecích přichází poslední účastník, aby se vyznal z lásky k samotnému Sókratovi, musí to být mladík,

a ještě v poněkud podroušeném stavu – a musí vážnost, Sókratem po předřečnicích kupodivu spíše zdůrazněnou, zlomit jistou dávkou nevážnosti a vypravováním anekdotických příhod. Byl to přece sám Platón, který ústy Alkibiadovými vzdal hold svému učiteli v témž spisku, v němž ironicky jakoby potvrdil v jednom bodě obžalobu proti Sókratovi – Erós vskutku platil v Athénách za boha, a Sókratés to popíral. Platón však obrací hrot kritiky proti ženě „znalé božských věcí“, která kdysi „kazila mládež“ – a mezi jinými i Sókrata – právě tímto „neuznáváním státního náboženství“, ale ne z pozic filosofie, nýbrž naopak theologie. A pak dává promlouvat opilému mladíkovi, který nechává „božské věci“ (i daimonské, ovšem) už docela stranou a soustřeďuje se na člověka Sókrata: o něm chce vyslovit pravdu.

Mnohem později navrhuje Nietzsche, v časové i věčné perspektivě již téměř náš současník, abyžom za falešnou považovali každou pravdu, při které se neozývá smích.